การสร้างสรรค์ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอน ลาสรงลงสระอโนดาต: การสืบทอดและปรับปรน

Submitted date: 9 September 2021
Revised date: 13 January 2022
Accepted date: 17 January 2022

กิตติศักดิ์ เกิดอรุณสุขศรี[๑]

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิธีการสร้างสรรค์ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต ว่ามีการอนุรักษ์ขนบละครรำดั้งเดิมของไทย และปรับปรนให้เข้ากับบริบทสังคมสมัยใหม่อย่างไร โดยศึกษาจากตัวบทละครและการแสดงที่เผยแพร่ผ่านทางสื่อออนไลน์ YouTube ตลอดจนการสัมภาษณ์ เพื่อชี้ให้เห็นการสืบทอดขนบการแสดงแบบดั้งเดิมของกรมศิลปากร

ผลการศึกษาพบว่า ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนใหม่นี้เป็นการต่อยอดการสร้างสรรค์ละครเรื่องมโนห์รา ของกรมศิลปากรฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๘ การแสดงละครนอกเรื่องนี้สืบทอดรูปแบบการแสดงละครนอกแบบหลวง ซึ่งกรมศิลปากรได้นำมาจากลักษณะการแสดงละครนอกของราชสำนักตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วปรับปรุงให้น่าสนใจขึ้น ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนใหม่นี้ยังรักษาให้มีกระบวนท่ารำอันงดงามไว้ ได้แก่ บทลงสรงทรงเครื่อง บทชมธรรมชาติ และการแทรกระบำ อย่างไรก็ตาม มีการปรับปรนเนื้อหาข้อมูล มุกตลก ภาษาในบทร้องและบทเจรจา ตลอดจนเครื่องแต่งกายบางอย่างให้เข้ากับยุคสมัย การปรับปรนนี้จึงเป็นหนทางแห่งการพัฒนาละครนอกทางหนึ่ง เพื่อให้รูปแบบการแสดงละครเช่นนี้ยังคงอยู่และสื่อสารกับผู้ชมในยุคปัจจุบันได้

คำสำคัญ : การสืบทอดและปรับปรน, ละครนอก, มโนห์รา

---

[๑] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาสาขาศิลปะการแสดง มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

The *Lakhon Nok* Creation of *Manora*, the Episode of Asking for Permission to Bathing at the Anodat Pond: An Inheritance and Adjustment

Kittisak Kerdarunsuksri[๒]

Abstract

This paper seeks to study how the *lakhon nok* production of *Manora*, the Episode of Asking for Permission to Bathing at the Anodat Pond, was created to preserve the convention of traditional dance-drama, as well as how it was adjusted to fit in a modern social context. The script, YouTube video and interviews were employed in the study to point out the transmission of traditional dance-drama conventions of the Fine Arts Department.

The results find that this new production of *Manora* builds on the *Manora* production of the Fine Arts Department from 1955. The court style of *lakhon nok* since the early Bangkok period was adopted and has been passed on, and then was adapted to make the performance more interesting. The production maintains the tradition of inserting beautiful and spectacular dance parts, namely, the bathing and dressing, the admiration of nature and the group dances. However, the adjustment of content, comic elements, the language in the lyrics and dialogue, as well as some features of the costumes to fit the contemporary period, is discernible. Such adjustment is a way of developing *lakhon nok* to remain alive and to be able to communicate with today's audience.

Keywords : An inheritance and adjustment, *lakhon nok*, *Manora*

[๒] Assistant professor of the Performing Arts Department, School of Humanities, University of the Thai Chamber of Commerce.

บทนำ

ก่อนสถานการณ์การระบาดของไวรัสโควิด-๑๙ จนทำให้รัฐบาลต้องประกาศขอความร่วมมือหยุดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของโรค สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ได้จัดการแสดงดนตรีสำหรับประชาชนมาเป็นประจำทุกปี ทุกเย็นวันเสาร์และอาทิตย์ในช่วงฤดูหนาวต่อฤดูร้อน ซึ่งในปีนี้นับเป็นปีที่ ๖๓ ของการจัดรายการการแสดงนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอความบันเทิงและความรู้สู่ประชาชน ด้วยการแสดงที่หลากหลายทั้งแบบมาตรฐาน แบบพื้นเมือง และแบบสากล จากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชนสลับสับเปลี่ยนกันไป ณ เวทีกลางแจ้งที่เรียกว่า สังคีตศาลา บริเวณสนามหญ้าของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร อย่างไรก็ตาม เมื่อสถานการณ์การระบาดของไวรัสโควิด-๑๙ รุนแรงขึ้น การจัดการแสดงในปีนี้จึงต้องงดไปตามประกาศของรัฐบาล ก่อนหน้าที่จะงดกิจกรรมการแสดงไปนั้น เมื่อช่วงเย็นวันเสาร์ที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ได้จัดการแสดงละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรง ลงสระอโนดาต ซึ่งเป็นการแสดงละครนอกตอนใหม่ที่กรมศิลปากรยังไม่เคยจัดแสดงมาก่อน

บทละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรง ลงสระอโนดาต เป็นบทละครที่กำกับการแสดงและประพันธ์ขึ้นใหม่โดยคมสันฐ หัวเมืองลาด นาฏศิลปินอาวุโสของกรมศิลปากร และมีวันทนีย์ ม่วงบุญ กับสมรัตน์ ทองแท้ ช่วยปรับปรุงแก้ไขบท บรรจุเพลงโดยสมชาย ทับพร (Huamueangrat,Telephone interview, May 28, 2020) การแสดงละครนอกครั้งนี้ใช้ผู้ชายแสดงล้วน โดยนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับเหล่านางกินรีพี่น้องทั้งเจ็ดทูลขอประทานอนุญาตพระบิดาพระมารดาออกไปเล่นน้ำที่สระอโนดาต

วัตถุประสงค์การศึกษา

บทความนี้มุ่งศึกษาวิธีการสร้างสรรค์ละครนอกเรื่องนี้ว่ามีการอนุรักษ์ขนบละครรำดั้งเดิมของไทย และปรับปรนให้เข้ากับบริบทสังคมสมัยใหม่อย่างไร โดยศึกษาจากตัวบทละครและการแสดงที่เผยแพร่ผ่านทางสื่อออนไลน์ YouTube ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในการสร้างสรรค์ เพื่อชี้ให้เห็นการสืบทอดขนบการแสดงแบบดั้งเดิมของกรมศิลปากร

มโนห์รากับการแสดงในสังคมไทย

นิทานเรื่องพระสุธนมโนห์รา เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในดินแดนประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน เดิมเชื่อว่านิทานพระสุธนมโนห์ราในไทยมีต้นเค้ามาจากหนังสือปัญญาสชาดกที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่นำนิทานชาวบ้านมาผูกเป็นนิทานชาดก (ดูคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพใน Fine Arts Department, 1965, p. 7-24) แต่จากการศึกษาของวินัย ภู่ระหงษ์ (Phurahong, 1977, p. 230-256) พบว่า ต้นเค้าของนิทานเรื่องนี้ที่แพร่หลายในประเทศไทยน่าจะมาจากเรื่องสุธนกุมาราวทานที่อยู่ในคัมภีร์ทิพยาวทานของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรับปรุงมาจากเรื่องกินนรีชาดก [สะกดตามต้นฉบับ] ในคัมภีร์มหาวัสตุของพุทธศาสนานิกายโลโกตตรวาทินอีกทอดหนึ่ง ส่วนกินนรีชาดกนั้นอาจมีต้นเค้ามาจากเรื่องปุรูรวัสกับอุรวศีในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ อันเป็นเรื่องที่แต่งเสริมบทสนทนาในคัมภีร์ฤคเวทเล่มที่ ๑๐ บทสวดที่ ๙๕ เชื่อว่านิทานเรื่องพระสุธนมโนห์ราคงแพร่กระจายมายังดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ผ่านการเผยแผ่ศาสนาโดยวิธีท่องจำกันมา แล้วเกิดการตกแต่งเรื่องให้พิสดารออกไป

นิทานเรื่องพระสุธนมโนห์รา เป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่ได้รับความนิยมในประเทศไทย ไม่เพียงแต่จะปรากฏในรูปแบบของนิทานชาวบ้านเท่านั้น แต่ยังพบในรูปแบบอื่นอีกเช่น รูปแบบเพลงพื้นบ้านอย่างเพลงกล่อมเด็ก และรูปแบบการแสดงหลายประเภท ไม่ว่าละครรำแบบดั้งเดิม ละครโทรทัศน์ หรือแม้กระทั่งการแสดงที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างบัลเลต์ ความนิยมที่มีต่อนิทานเรื่องนี้เห็นได้จากการใช้ชื่อตัวละครเอกฝ่ายหญิงมาเป็นชื่อรูปแบบการแสดง โดยตัดเสียงกลายเป็น “โนรา” อย่างที่ปรากฏสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนปัจจุบัน

ภาพที่ ๑ การแสดงโนราที่จังหวัดนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ ๕
ที่มา: Wongthet (2008, p. 223)

ภาพที่ ๒ การแสดงบัลเลต์เรื่อง มโนห์รา ประกอบบทเพลงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๙ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ณ เวทีสวนอัมพร
ที่มา: https://www.matichon.co.th/lifestyle/news_1173130 (2018).

ในแง่การนำนิทานเรื่องนี้มาเป็นการแสดง โนรา ซึ่งก็คือละครชาตรี อันเป็นรูปแบบการแสดงละครของชาวบ้านที่เก่าแก่ที่สุดมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ดู Damrongrachanuphap, 2003, p. 223-226 และ Wongthet, 2008, p. 188-218 และ 2020, p. 128-140) คงนิยมแสดงเรื่องพระสุธนมโนห์ราเป็นหลัก จนชาวบ้านเรียกรูปแบบละครนี้ว่า โนรา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (Damrongrachanuphap, 2003, p. 225-226) ทรงอธิบายไว้ว่า ละครโนราชาตรีเป็นละครนอกชั้นเดิมที่เล่นแพร่หลายในกรุงศรีอยุธยา ใช้ผู้แสดงอย่างน้อย ๓ ตัว ได้แก่ ตัวนายโรงหรือตัวยืนเครื่อง ตัวนาง และตัวจำอวด ต่อมา ขุนศรัทธา จึงนำแบบแผนการแสดงละครไปฝึกหัดที่นครศรีธรรมราชเป็นแห่งแรก แล้วจึงแพร่หลายไปในท้องถิ่นภาคใต้ โดยทรงยกหลักฐานจากเครื่องแต่งกายของตัวนายโรงว่ามีความคล้ายคลึงกับเครื่องทรงกษัตริย์ยุคกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมตามวัดต่าง ๆ ทั้งนี้ สุจิตต์ วงษ์เทศ (Wongthet, 2020, p. 128-129) เสนอว่าขุนศรัทธาคงถนัดหรือมีชื่อเสียงในการแสดงเรื่องพระสุธนมโนห์รานี้ ครั้นถูกเนรเทศออกจากกรุงศรีอยุธยา ได้มาอยู่นครศรีธรรมราช จึงได้ฝึกหัดการแสดงเรื่องนี้ขึ้น

ส่วนละครนอกหรือละครชาวบ้านที่เล่นกันในกรุงศรีอยุธยา ก็คงมีการพัฒนากระบวนการแสดงให้ดีขึ้น เป็นไปได้ว่าอาจจะยืมแบบแผนกระบวนการแสดงจากละครผู้หญิงในราชสำนักมาปรับปรุง เป็นต้นว่าเพิ่มตัวละครให้มากขึ้น เครื่องแต่งกายที่วิจิตรขึ้น จนมาในสมัยหลัง ๆ ละครนอกกับละครในมีความใกล้เคียงกันมาก จะมีแตกต่างก็เพียงทำนองเพลงและกระบวนการแสดงบางอย่าง (Damrongrachanuphap, 2003, p. 339-340)

จากประวัติละครชาวบ้านที่เล่นกันในกรุงศรีอยุธยาจนแพร่กระจายไปยังดินแดนภาคใต้นี้ สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยคุ้นเคยกับนิทานเรื่อง พระสุธนมโนห์รามาช้านานแล้ว และยังมีหลักฐานสมัยกรุงศรีอยุธยาที่หลงเหลืออยู่ นั่นคือ บทละครเรื่องมโนห์ราสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งต้นฉบับที่เหลืออยู่นี้มีเนื้อหาเพียงตอนนางมโนห์ราถูกจับไปถวายพระสุธน เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ นางเทพกินรี มเหสีท้าวทุมพรแห่งเมืองกินรา ฝันและโหรทำนายว่าพระธิดาองค์ที่เจ็ดที่ชื่อว่านางมโนห์รากำลังจะมีเคราะห์ร้าย เมื่อนางมโนห์รามาทูลขอพระมารดาไปเล่นน้ำ พระมารดาจึงห้ามไว้ นางมโนห์ราโต้เถียง

และด่าทอกับพระมารดา จากนั้นจึงได้ขโมยปีกหางหนีไปเล่นน้ำกับพี่ ๆ จนถูกพรานบุญ [สะกดตามต้นฉบับบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยา] จับตัวไปเพื่อจะถวายพระสุธน ระหว่างทางนางสำนึกที่ไม่ฟังคำตักเตือนของพระมารดา ต้นฉบับจบเพียงแค่นี้

จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ขณะที่ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองการสังคีต ได้จัดการแสดงละครเรื่อง มโนห์รา ขึ้น เนื่องจากท่านมีนโยบายฟื้นฟูศิลปะการแสดงโขนและละครรำแบบดั้งเดิมซึ่งซบเซาไปในช่วงที่กรมศิลปากรต้องจัดแสดงละครปลุกใจตอบสนองนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม บทละครเรื่อง มโนห์รา ของกรมศิลปากรนี้ แบ่งออกเป็น ๕ ฉาก ดังนี้

ฉากที่ ๑ สระโบกขรณี กลางป่า (จับความตั้งแต่พรานบุญ [สะกดตามต้นฉบับบทละคร พ.ศ. ๒๔๙๘] มาดักจับนางกินรี ซึ่งจะมาเล่นน้ำทุกวันเพ็ญ เหล่านางกินรีทั้งเจ็ดบินมาเล่นน้ำที่สระโบกขรณี นางมโนห์ราถูกพรานบุญใช้บ่วงนาครัดจับตัวไว้ได้) ฉากนี้ประพันธ์บทโดยมนตรี ตราโมท

ฉากที่ ๒ ตำหนักนางมโนห์รา นครปัญจาล (จับความตั้งแต่นางมโนห์ราได้มาเป็นชายาของพระสุธน พระสุธนมาลานางออกไปรบตามบัญชาของพระบิดา) ฉากนี้ประพันธ์บทโดยท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี

ฉากที่ ๓ หน้าพระลาน นครปัญจาล (จับความตั้งแต่ท้าวอาทิตยวงศ์พระบิดาของพระสุธน จัดพิธีบูชายัญนางมโนห์ราพร้อมสัตว์ต่าง ๆ ตามคำยุยงของปุโรหิต นางมโนห์ราทูลขอปีกหางเพื่อรำถวายก่อนเข้าพิธีบูชายัญ เมื่อได้ปีกหางแล้วจึงสบช่องบินหนีกลับไปยังเขาไกรลาส) ฉากนี้ประพันธ์บทโดยพันเอกหลวงรณสิทธิ์พิชัย (อดีตอธิบดีกรมศิลปากร)

ฉากที่ ๔ ป่า (จับความตั้งแต่พระสุธนเดินทางมากลางป่าเพื่อติดตามนางมโนห์รา ได้มาพบพระกัสสปฤาษี พระฤาษีจึงเมตตาชี้ทางไปยังเขาไกรลาสให้) ฉากนี้ประพันธ์บทโดยธนิต อยู่โพธิ์

ฉากที่ ๕ ท้องพระโรงนครไกรลาส (จับความตั้งแต่นางมโนห์ราเสร็จสิ้นพิธีสรงสนานชำระกลิ่นสาบมนุษย์ จึงมาเข้าเฝ้าท้าวทุมราช พระบิดาและพระมารดา พร้อมทั้งได้ทูลว่าพระสุธนเสด็จดั้นด้นติดตามนางมา ท้าวทุมราชจึงให้พระสุธนเลือกดูว่าเหล่านางกินรีพี่น้องทั้งเจ็ดซึ่งมีหน้าตาเหมือนกันนั้น นางไหนคือมโนห์รา พระสุธนเลือกได้ถูกต้อง) ฉากนี้ประพันธ์บทโดยมนตรี ตราโมท

บทละครเรื่องมโนห์รา ของกรมศิลปากรฉบับนี้กลายเป็นต้นแบบการแสดงละครเรื่องมโนห์รา สืบเนื่องมากว่า ๖๐ ปี ทั้งการจัดแสดงของกรมศิลปากรเอง สถานศึกษาต่าง ๆ และคณะละครเอกชน นอกจากนี้ ยังนำการแสดงรำและระบำที่แทรกอยู่ในละครเรื่องนี้มาจัดแสดงอยู่เป็นประจำ เช่น ระบำกินรีร่อน รำซัดชาตรี ระบำวีรชัย ระบำไกรลาสสำเริง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรำมโนห์ราบูชายัญ

สำหรับรูปแบบการแสดงละครเรื่องมโนห์ราของกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ มีลักษณะผสมผสานระหว่างละครชาตรีและละครนอกแล้วปรับปรุงขึ้นใหม่ ซึ่งอาจเรียกตามลักษณะการแสดงของละครชาตรีที่นิยมเล่นในยุคนั้นว่า “ละครชาตรีเข้าเครื่อง” หรือ “ละครชาตรีเครื่องใหญ่” (Fine Arts Department, 1955, p. 6-7) กล่าวคือ ใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดงละครชาตรีอย่างปี่ กลองชาตรี โทน ฆ้องคู่ มาบรรเลงผสมกับวงปี่พาทย์ที่ใช้ประกอบการแสดงโขนละคร นำทำนองเพลงของละครชาตรีปรับใช้หลายเพลง เช่น ร่ายชาตรี บ้องตัน ชาตรีตะลุง ชาตรีกรับ ชาตรีบางช้าง ฯลฯ โดยใช้ร่วมกับเพลงในละครนอก รวมทั้งให้ตัวละครสวมเทริดอย่างละครชาตรี เป็นต้น

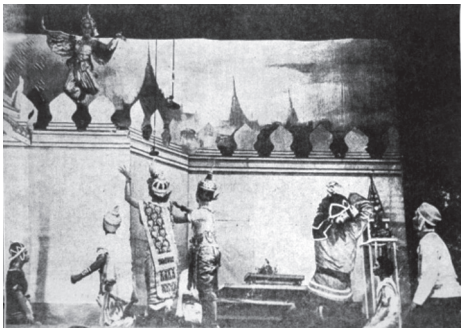

ภาพที่ ๓ และ ๔ การแสดงละครนอกเรื่อง มโนห์รา
ของกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘
ที่มา: ได้รับความอนุเคราะห์จากคุณครูบุนนาค ทรรทรานนท์

ขณะที่กรมศิลปากรจัดแสดงละครเรื่องมโนห์รา อยู่เป็นประจำ นิทานเรื่องพระสุธนมโนห์ราก็มักถูกนำมาผลิตเป็นละครพื้นบ้านทางโทรทัศน์อยู่หลายครั้ง ตัวอย่างเช่น ในพ.ศ. ๒๕๓๑ พ.ศ. ๒๕๔๓ และล่าสุดเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ บริษัทสามเศียร ได้แพร่ภาพละครเรื่องนี้ทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๗ อย่างไรก็ตาม ละครโทรทัศน์เรื่องนี้ต้องหยุดออกอากาศในช่วงปลายเดือน หลังจากแพร่ภาพไปได้เพียง ๘ ตอน เนื่องจากสถานการณ์โควิด-๑๙ ส่งผลให้การถ่ายทำต้องหยุดชะงักการผลิตซ้ำนิทานเรื่องนี้ในรูปแบบการแสดงประเภทต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นความนิยมของนิทานเรื่องนี้ในสังคมไทยอย่างไม่เสื่อมคลาย และจะดำรงอยู่สืบเนื่องต่อไปผ่านรูปแบบการแสดงรวมทั้งสื่อบันเทิงต่าง ๆ

ภาพที่ ๕ ละครโทรทัศน์เรื่อง พระสุธนมโนห์รา พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: Nang Sib Song (2020).

นาฏการที่หายไป ความสนุกที่เปลี่ยนแปลง

ความขัดแย้งในละครเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เรื่องราวในละครน่าสนใจติดตาม หรือกล่าวอีกอย่างว่า มีลักษณะนาฏการ (dramatic) ความขัดแย้งนี้อาจเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครฝ่ายตรงข้าม ตัวละครกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว หรือความขัดแย้งในจิตใจตนเองของตัวละครก็ได้ และปมปัญหาหรือความขัดแย้งนี้เองที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ในละคร เพื่อให้เรื่องราวดำเนินไปข้างหน้า หากพิจารณาเปรียบเทียบบทละครเรื่องมโนห์รา ของกรมศิลปากรฉบับ พ.ศ. ๒๕๖๓ กับฉบับก่อนหน้าทั้งฉบับกรุงเก่าและฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งเป็นต้นเค้าให้ผู้แต่งนำมาสร้างฉบับล่าสุด ดังจะเห็นได้จากการยืมชื่อตัวละครพระมารดา และได้เค้าจากชื่อพี่นางบางตัวของฉบับกรุงเก่า รวมทั้งชื่อพระบิดาจากฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๘ พบว่า ฉบับล่าสุดแตกต่างจากสองฉบับก่อนหน้าในแง่ความเข้มข้นของความขัดแย้งเชิงละคร

บทละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรง ลงสระอโนดาต ของกรมศิลปากรนี้ เปิดเรื่องด้วยท้าวทุมราชกับพระมเหสีนามว่า นางเทพกินรี ซึ่งมีธิดา ๗ นาง คิดประพาสป่า จึงชวนกันลงสรงทรงเครื่อง แล้วเสด็จไปชมธรรมชาติในป่าเชิงเขาไกรลาส ครั้นถึงเวลาบ่ายก็เสด็จกลับ จากนั้นจึงเปิดตัวเจ็ดธิดากินรี ซึ่งในฉบับกรุงเก่า

เอ่ยถึงชื่อของพระพี่นางบางตัว ได้แก่ ศรีจุลา พิม พัด สีจุรัตน ภัศดา ส่วนพระพี่นางทั้งหกในฉบับนี้มีชื่อว่า เพียงพิมพ์ พัชรี ศรีจุรัศม์ พัชฎา จันทร์จุรี และศรีจุฬา นางกินรีพี่น้องทั้งเจ็ดนี้ต่าง “งามละม้ายคล้ายสิ้นทั้งอินทรีย์ เป็นศักดิ์ศรีไกรลาสพารา” (Fine Arts Department, 2020, p.1) ทั้งเจ็ดนางต่างกลัดกลุ้มอึดอัดใจ เนื่องจากไม่เคยออกไปนอกเขตพระราชฐาน ปรึกษากันว่าอยากไปเล่นน้ำที่สระอโนดาต จึงไปเข้าเฝ้าทูลขออนุญาตพระบิดา ขณะที่พระบิดาพระมารดาไม่อยากให้ธิดาทั้งเจ็ดออกไปนอกพระราชฐานด้วยห่วงความปลอดภัย แต่เมื่อนางมโนห์ราทูลแถลงเหตุผล จึงยินยอม

มโนห์รา

ร้องเพลงจำปาทองเทศ

ก้มกราบบาทพระบิดาและมารดร มโนห์ราบังอรหมอบเคียงข้าง
ทูลถวายว่าตัวลูกกับพี่นาง มิเคยห่างสององค์พระทรงธรรม์
แต่ครั้งนี้ลูกขอเพียงสักครา ใช่ว่าจะตื้อดึงถือโมหันธ์
พี่น้องลงสรงน้ำอยู่ด้วยกัน สารพันอันตรายคงไม่มี

(พูดบทกลอน)

ใคร่อยากรู้ว่าโลกภายนอก เหมือนคำบอกว่าทุกข์หรือสุขศรี
จะได้สิ้นกังขา ณ คราวนี้ ไม่ช้าจะจรลีรีบกลับมา
ไม่อยากเป็นเช่นไข่ซุกในหิน ไม่รู้ถิ่นแถวทางหว่างภูผา
ยามสัญจรร่อนไปไกลพารา จะได้หาแห่งหนพ้นภัยพาล

(Fine Arts Department, 2020, p.6)

หลังจากที่ท้าวทุมราชอนุญาตให้ธิดาทั้งเจ็ดไปเล่นน้ำที่สระอโนดาตได้ พระมเหสีจึงให้เหล่านางกำนัลช่วยฝึกบินให้ แล้วจบการแสดงลงด้วยระบำกินรีร่อน ซึ่งเป็นระบำที่กรมศิลปากรสร้างสรรค์ขึ้นตั้งแต่ครั้งจัดแสดงละครเรื่อง มโนห์รา ใน พ.ศ. ๒๔๙๘

นางมโนห์ราในฉบับนี้ใช้วาจาอ่อนหวานและแถลงเหตุผลเพื่อขออนุญาตจากพระบิดาพระมารดา ผิดกับนางมโนห์ราในฉบับบทละครครั้งกรุงเก่า ที่โต้เถียงกับพระมารดาอย่างเผ็ดร้อนด้วยถ้อยคำหยาบคาย ในฉบับกรุงเก่า พระมารดาห้ามปรามมิให้นางมโนห์ราออกไปเล่นน้ำ เพราะโหรทำนายว่าจะมีเคราะห์ความว่า “เจ็ดวัน

พระองค์เอย อย่าให้ขึ้นน้ำลงท่า แม้นว่าไม่ได้แก่โจรป่า จะได้นายพรานที่เดินไพร นักขัตตโตวา นาคาจะรัดเอานางไว้ นาคราชเกลือกกล้ำ ในฝั่งน้ำพระคงคา" (Fine Arts Department, 1965, p. 26) นางมโนห์ราจึงตัดพ้อว่า "น่าสงสาร พระมารดา อนิจจามาหวงเอาลูกไว้ แก่แล้วแม่จะค่อยให้ ผู้ชายที่ไหนจะเหลียวแล ธรรมเนียมมาแต่ไหน ใหญ่ใหญ่มานอนอยู่กับแม่ แกล้งหวงเอาไว้ให้เฒ่าแก่ ผู้ชายมาแลก็น่าเกลียด" (Fine Arts Department, 1965, p. 40) พระมารดาจึงประชดว่า

เป็นหญิงเจ้าแม่อา อย่าทำกะริบกะเรียด
ตัวเจ้ายังน้อยสักเท่าเขียด เจ้ามาวอนแม่จะมีผัว
เมื่อจะทอหูกไม่ถูกกัน มันจะเอาตะกรนมาโขกหัว
เจ้ามาวอนแม่จะมีผัว ลูกเอยจะยืนสักเท่าใด
ลูกเอยจะเลี้ยงเอาผัวแขก ลูกเอยจะเลี้ยงเอาผัวไทย
เลี้ยงไว้ให้หนำใจ ส่งให้อ้ายมอญมักกาสัน
ส่งให้อ้ายจีนปากมอด ส่งให้มันกอดจนตายดั้น
อ้ายมอญมักกาสัน ส่งให้ญี่ปุ่นหัวโกน
เลี้ยงลูกชาวบ้านเอย อีนี่ใจยักษ์ใจโลน
อ้ายญี่ปุ่นหัวโกน หนำใจผู้เจ้ามโนห์รา

(Fine Arts Department, 1965, p. 40-41)

เมื่อถูกประชดประชันดังนี้ นางมโนห์ราจึงโต้เถียงพระมารดากลับไปว่า "ลูกไทเจ้าแม่เอย แม่ให้ผัวไทยแก่ลูกรา จีนจามพราหมณ์คุลา ลูกยาจะเอามันทำไม เชิญแม่เอาเองเถิดนางไท เป็นผัวพระราชมารดา" (Fine Arts Department, 1965, p. 41) พระมารดาโกรธที่ถูกพระธิดาใช้วาจายอกย้อน จึงบริภาษด้วยคำหยาบว่า

เลี้ยงลูกชาวบ้านเอย อีนี่ใจแข็งใจกล้า
กูจะพลิ้วหิ้วขา หน้าตากูจะตบให้ยับไป
ไว้กูจะหยิกเอาหัวตับ ไว้กูจะยับเอาหัวใจ
ปากร้ายมาได้ใคร พวกอีขี้ร้ายชะลากา
ขวัญข้าวเจ้าแม่อา ตัวแม่ก็ทำเป็นไม่สู้
รู้มากอีปากกล้า มึงไปได้มาแต่ไหน

พระพายพัดไป สมเพชลมพัดอีดอกทอง

(Fine Arts Department, 1965, p. 41)

นางมโนห์ราก็โต้พระมารดากลับไปด้วยวาจารุนแรงพอกันว่า

นางแม่ของลูกอา แม่มาด่าลูกไม่ถูกต้อง
ทั้งพี่ทั้งน้อง เหล่าเราดอกทองเหมือนกัน
ดอกทองสิ้นทั้งเผ่า เหล่าเราดอกทองสิ้นทั้งพันธุ์
ดอกทองเสมือนกัน ทั้งองค์พระราชมารดา

(Fine Arts Department, 1965, p. 41-42)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (Aeusriwongse, 1984, p. 42-64) เสนอว่า ละครพัฒนาการมาจากการเล่นเพลงของชาวบ้าน ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ มีการโต้ตอบแก้กัน นำไปสู่การด่าว่าเปรียบเปรยกันอย่างถึงพริกถึงขิง และละครของชาวบ้านก็ได้นำการวิวาทด่าทอกันนี้เข้ามาไว้ในลักษณะการแสดงของตนด้วย การวิวาทด่าทอเป็นความขัดแย้งที่สะท้อนลักษณะนาฏการ (dramatic) อย่างชัดเจน และสามารถสร้างความสนุกสนานในการแสดง ความขัดแย้งนี้เห็นได้ชัดเจนในละครนอกแบบชาวบ้านเรื่องมโนห์ราฉบับกรุงเก่าดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น รวมทั้งในเหตุการณ์ต่อมาที่สองแม่ลูกวิ่งไล่แย่งชิงปีกหาง ส่วนละครเรื่องมโนห์รา ของกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ นั้น ถึงแม้จะมีลักษณะการแสดงแบบขนบละครหลวง ซึ่งมีการปรับปรุงให้งดงามทั้งบทร้อง ดนตรี ท่ารำ การแต่งกาย และฉาก ตลอดจนไม่พบบทวิวาทด่าทอรุนแรงอย่างฉบับกรุงเก่า แต่ก็พบความขัดแย้งในทุกฉาก มีทั้งความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับฝ่ายตรงข้าม และความขัดแย้งภายในจิตใจตัวละครเอง ดังจะเห็นได้จากฉากนางมโนห์ราถูกพรานบุณใช้บ่วงนาคจับตัว ฉากนางมโนห์ราออกอุบายขอปีกหางเพื่อรำถวายก่อนที่จะบินหนีไป ฉากพระสุธนดั้นด้นเดินป่าด้วยความยากลำบากเพื่อติดตามนางมโนห์รา เป็นต้น

จากการศึกษาละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต กลับพบว่า ไม่มีปรากฏความขัดแย้งเหมือนฉบับกรุงเก่าและฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๔๙๘ กล่าวคือ ไม่มีความขัดแย้งที่เด่นชัดระหว่างตัวละครเอกกับฝ่ายตรงข้าม พบเพียง

การพูด “แซว” กันเพื่อสร้างความขบขัน การกระทำที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นแรงขับหรือจุดมุ่งหมายของตัวละคร (dramatic action) ก็คือความเบื่อหน่ายอึดอัดใจของตัวละครเจ็ดธิดากินรี ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้ตัวละครอยากจะไปเล่นน้ำภายนอกพระราชฐาน

พี่เลี้ยง ๑ ทรงถอนพระทัยอีกแล้ว มีเรื่องกลัดกลุ้มอันใดอีกเพคะ

พัชรี ก็จะไม่ให้กลุ้มใจได้ยังไงจ๊ะพี่ วัน ๆ พวกเราไม่ได้ออกไปไหนเลย อยู่แต่ในตำหนักหรือไม่ก็ในราชอุทยาน

ศรีจุรัศม์ ดูสิ พวกเราออกสวยพริ้งปิ๊งปั๊งขนาดนี้ ไม่ได้ออกไปให้ใครได้ยลโฉมเลย

พัชฎา ก็พระบิดาพระมารดาทั้งหวงทั้งห่วงเหมือนหินห่อไข่ อุ๊ย ขอโทษ ไข่ในหิน

จันทร์จุรี วัน ๆ ก็เห็นแต่พวกพี่ ๆ โลกภายนอกเป็นอย่างไรก็ไม่รู้

มโนห์รา พวกเราก็อยากจะเห็นโน่น.....นี่....นั่น....กันบ้าง

(Fine Arts Department, 2020, p. 3)

ความขัดแย้งที่หายไปนี้ไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับผู้ชมละครรำไทย ซึ่งคุ้นเคยกับการแสดงที่ “ดูเอารส ไม่ได้ดูเอาเรื่อง” เพราะคุ้นเคยกับเรื่องราวเป็นอย่างดีอยู่แล้ว ผู้ชมจึงคาดหวังกับการแสดงของนักแสดงมากกว่า และความขัดแย้งที่หายไปก็มิได้ทำให้การแสดงละครนอกเรื่องนี้ขาดความสนุกสนาน เพราะลักษณะการแสดงที่เด่นชัดในฉบับล่าสุดนี้คือ ความตลกขบขัน อันเกิดจากบทสนทนา ท่าทางการแสดง ที่ผู้แสดงชายล้วนนำมาสร้างเป็นมุกตลกให้ผู้ชมเกิดความบันเทิงใจ โดยเฉพาะมุกสองแง่สองง่าม

เพียงพิมพ์ เดี๋ยว ๆ น้องมโนห์รา ไอ้โน่น ไอ้นี่ ไอ้นั่น น้องหมายถึงอะไร หรือเอ้อ....

มโนห์รา ว้าย หามิได้เพคะ อย่าทรงคิดถึงอย่างนั้น โน่น น้องหมายถึงที่ตรงโน้น นี่ น้องหมายถึงที่ตรงนี้ ส่วนนั่น น้องหมายถึงอย่าง ๆ ว้าย ประทานโทษเพคะ น้องพูดตามใจนึกไปหน่อย พูดผิดเพคะ หมายถึงตรงนั้นน่ะเพคะ

กินรีทั้งหก เอ้อ

พี่เลี้ยง ๒ ทรงถอนพระทัยอีกแล้ว

พี่เลี้ยง ๑ ทูลหม่อมเจ้าขา หม่อมฉันเพิ่งนึกได้เมื่อกี้นี้เอง ว่าที่เชิงเขาด้านทิศหรดีเฉียงอาคเนย์ ค่อนไปทางบูรพาเยื้องประจิมทิศ มีสระน้ำที่ใสสะอาดงดงามยิ่งนัก ดุจสระน้ำในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รู้สึกจะชื่อว่าสระอโนดาต

เพคะ เด็จทั้งเจ็ดสนใจที่จะไปเที่ยวไหมเจ้าคะ หม่อมฉันจะจัดทัวร์ เอ๊ย จัดโปรแกรมให้เพคะ

(Fine Arts Department, 2020, p. 3)

นอกจากนี้ ยังมีความตลกขบขันอันเกิดจากการแสดง เช่น ฉากเปิดตัวเจ็ดนางกินรี ในบทร้องแนะนำตัวพระพี่นางคนแรก นักร้องร้องบทด้วยเสียงสูงบ้างเสียงยานคางบ้าง ทำให้ผู้แสดงต้องหยุดรำเพื่อขอร้องให้นักร้องร้องด้วยเสียงที่เหมาะสม หรือในฉากปิดท้ายเรื่อง นางกินรีทั้งเจ็ดออกมาระบำกินรีร่อนเพื่อออกเดินทางไปยังสระอโนดาต ตามปกติแล้วผู้แสดงมโนห์ราจะรำปิดท้ายออกจากเวที แต่ในการแสดงครั้งนี้ เมื่อนางมโนห์ราร่ำปิดท้าย มีผู้แสดงนางกินรีพี่นางคนหนึ่งออกมาไล่ให้มโนห์ราออกเวทีไป แล้วรำเองด้วยท่าทางชวนขบขัน เรียกเสียงหัวเราะจากผู้ชม

สืบทอด ปรับปรน ละครรำแบบขนบ

๑. การสืบทอดขนบ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การแสดงละครนอกของชาวบ้านในระยะแรกคงยังไม่ซับซ้อน ต่อมา จึงมีการปรับปรุงกระบวนการแสดงให้พัฒนายิ่งขึ้น ทั้งเรื่องราวที่นำมาแสดง ตัวละคร และการแต่งกาย จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอก และทรงจัดแสดงละครนอกขึ้นในราชสำนัก โดยใช้ผู้หญิงแสดง มีการปรับกระบวนการเล่น กระบวนท่ารำ และทำนองร้องจนแตกต่างจากละครนอกของชาวบ้าน กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2003, p. 340) ทรงเรียกว่า ละครนอกแบบหลวง ซึ่งเป็นต้นแบบให้แก่คณะละครของเจ้านายขุนนางชั้นสูง ตลอดจนการแสดงละครนอกของกรมศิลปากรที่พบเห็นในปัจจุบัน

แม้บทละครนอกแบบหลวงจะรักษาลักษณะอันเป็นหัวใจสำคัญของละครนอกไว้ นั่นคือ ความตลกขบขัน แต่ก็มีการปรับให้สุภาพขึ้น บทวิวาทต่าทอเสียดสีใช้ภาษาที่แฝงนัยแทนคำด่าหยาบคายอย่างที่พบในบทละครนอกเรื่องมโนห์รา ฉบับกรุงเก่า (ดู Vingvorn, 2015, p. 91-124) รวมทั้งยังได้ปรับแทรกให้มีบทที่จะแสดงทั้งฝีมือการประพันธ์และกระบวนท่ารำอันงดงามอย่างบทพรรณนารายละเอียดต่าง ๆ

ตามแบบละครในของหลวง เช่น บทชมธรรมชาติ บทชมพาหนะ บทลงสรงทรงเครื่อง ซึ่งในบทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีพบบ้างแต่ไม่สม่ำเสมอ อย่างไรก็ตาม บทพรรณนารายละเอียดเหล่านี้มักจะถูกตัดทอนให้กระชับ ทำให้การดำเนินเรื่องรวดเร็ว เมื่อกรมศิลปากรฟื้นฟูการแสดงละครนอกขึ้น ก็ได้ยึดเอาละครนอกแบบหลวงเป็นต้นแบบ โดยอาจจะปรับรายละเอียดบ้างเพื่อให้เหมาะสมแก่การจัดแสดงและเวลา เช่น การแบ่งเป็นฉาก การเพิ่ม ตัด หรือปรับรายละเอียดของบท สิ่งที่มักจะพบในการแสดงละครนอกของกรมศิลปากรก็คือ การแทรกบทระบำขึ้นใหม่เพื่อให้การแสดงน่าสนใจยิ่งขึ้น เช่น ระบำนพรัตน์ในการแสดงละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนชมถ้ำ ระบำกินรีร่อนในการแสดงละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนเล่นน้ำ

สำหรับละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต ซึ่งแต่งขึ้นมาใหม่นี้ ยังคงสืบทอดขนบละครนอกแบบหลวง โดยยังรักษาบทพรรณนารายละเอียดเพื่อแสดงกระบวนท่ารำที่งดงาม ได้แก่ บทลงสรงทรงเครื่อง และบทชมธรรมชาติในฉากที่ท้าวทุมราชกับนางเทพกินรีไปเที่ยวป่า

บทลงสรงทรงเครื่อง

ร้องเพลงชมตลาด

สองสนานทรงเครื่องเรืองรอง นางนุ่งผ้าพื้นทองละอองฉาย
พระจีบจับหางหงส์งามอร่ามพราย นางห่มผ้าเครือเถาลายสอดก่ายพัน
ฉลององค์ลายกนกยกทองขวาง เครื่องประดับนวลนางต่างสีสัน
พระประดับทับทิมแก้วแกมสุวรรณ ผิวพรรณปรุงประทิ่นกลิ่นรัญจวน
น้ำหอมแพงแห่งเมืองปารีส นางก็ฉีดชโลมไล้ให้ชายหวน
พระโฉมฉายจูงนิ่มน้องละอองนวล แล้วเชิญชวนยุรยาตรลีลาศมา

(Fine Arts Department, 2020, p. 1)

ภาพที่ ๖ ฉากลงสรงทรงเครื่องของท้าวทุมราชกับนางเทพกินรี
ที่มา: Music and Drama, Office of the. Fine Arts, Department (2020).

บทชมธรรมชาติ

ร้องเพลงชมดงนอก

ท้าวทุมราช	พระชี้ชวนนงเยาว์เฝ้าชมนก	ต่างโผผกจี่จู่ดูน่าขัน
มเหสี	นางชี้ชมกุหลาบมอญกลีบซ้อนกัน	
นางกำนัล		ฝูงกำนัลชิงเด็ดดอกมาหยอกชาย
ท้าวทุมราช	พระสะกิดให้ดูหมู่เก้งกวาง	ค่อยเยื้องย่างกินดินโป่งโก่งคอหงาย
มเหสี	นางร้องบอกดอกบัวแย้มแอร่มพราย	
เสนา		พลทั้งหลายเก็บดอกเย้าเจ้านารี
ท้าวทุมราช	พระกอดนางชมค่างลิงวิ่งสับสน	
มเหสี		นฤมลเบี่ยงบ่ายชม้ายหนี
	แสนเกษมสุขสราญบานฤดี	เหล่าโยธีนินทาเจ้าเร้าเริงใจ

(Fine Arts Department, 2020, p. 2)

ภาพที่ ๗ ฉากชมนกชมไม้ของท้าวทุมราชกับนางเทพกินรี
ที่มา: Music and Drama, Office of the. Fine Arts, Department (2020).

อย่างไรก็ตาม รูปแบบละครนอกในการแสดงครั้งนี้ก็ถูกปรับปรนเล็กน้อย เพื่อรักษาบรรยากาศของ “ละครชาตรีเข้าเครื่อง” เรื่องมโนห์รา ตามแบบ พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยของผู้ชมมากว่า ๖๐ ปี ถึงแม้การแสดงครั้งนี้จะใช้ดนตรีปี่พาทย์ทำนองเพลงร้อง และขนบการแสดงละครนอกแบบหลวงไว้เป็นหลัก แต่ก็ปรับองค์ประกอบบางอย่าง เช่น การใช้เทริดเป็นศิราภรณ์แทนชฎาและมงกุฎกษัตรีย์ การยืมลักษณะเครื่องแต่งกายตัวนางที่กรมศิลปากรได้ออกแบบไว้ใช้ใน พ.ศ. ๒๔๙๘ (ดูภาพที่ ๖ และ ๗) รวมทั้งการใช้เครื่องดนตรีและทำนองเพลงชัดชาตรีจากละครชาตรีในท้ายระบำกินรีร่อนตอนปิดเรื่อง

ระบำกินรีร่อน ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเปิดตัวนางกินรีทั้งเจ็ดในการแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี มาใช้ในฉากปิดเรื่องนี้ ได้รับการเปลี่ยนแปลงให้ผู้ชายล้วนเป็นผู้รำและแทรกการแสดงแนวตลกตอนท้ายระบำ ระบำกินรีร่อนในครั้งนี้ออกด้วยเพลงชัดชาตรีโดยผู้แสดงใช้กระบวนท่ารำจากรำโนห์ราบูชายัญ นอกจากนี้ การแสดงละครนอกเรื่องนี้ยังได้สร้างสรรค์ระบำขึ้นใหม่อีกชุดหนึ่ง คือ ระบำกินรา หรือรำกินนรฟ้อนฝูง ตามชื่อเพลงที่ใช้ แทรกเข้ามาในตอนที่เจ็ดธิดาเข้าเฝ้าพระบิดาพระมารดา เพื่อให้มีตัวละครฝ่ายพระออกมาระบำ

ภาพที่ ๘ ระบำกินรีร่อนในการแสดงวิพิธทัศนาของกรมศิลปากร
ที่มา: ได้รับความอนุเคราะห์จากคุณครูบุนนาค ทรรทรานนท์

ภาพที่ ๙ ระบำกินรีร่อนท้ายออกเพลงชัดชาตรีในการแสดงละครนอก
เรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต
ที่มา: Music and Drama, Office of the Fine Arts, Department (2020).

ภาพที่ ๑๐-๑๑ ระบำกินรีร่อนท้ายออกเพลงชัดชาตรีในการแสดงละครนอก เรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต

ที่มา: Music and Drama, Office of the Fine Arts, Department (2020).

ภาพที่ ๑๒ ระบำกินรา

ที่มา: Music and Drama, Office of the Fine Arts, Department (2020).

๒. การปรับปรนขนบ

ด้วยเหตุที่รูปแบบการแสดงเป็นละครนอก ทำให้สามารถปรับปรนการแสดงให้เข้ากับยุคสมัยได้ง่ายกว่าการแสดงที่เป็นแบบแผนอย่างละครใน ทั้งนี้ การปรับปรนให้เข้ากับยุคสมัยในการแสดงละครนอกมีหลักฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (Damrongnachanuphap, 2003, p. 326-328) ทรงเล่าถึงนายแทนกับนายมี ตัวจำอวดละครนอกที่เข้าไปเล่นให้สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทอดพระเนตรได้กล่าวถึงการเรียกเก็บภาษีผักบุ้งซ้ำ ๆ จนสมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงสงสัย โปรดฯให้ไต่ถามทราบความว่า นายสังมหาดเล็กชาวบ้านคูจาม กำเริบด้วยถือว่าเป็นพี่พระสนม ผูกขาดการซื้อผักบุ้งจากชาวบ้านอย่างกดราคา ใครไปขายให้ผู้อื่นต้องถูกปรับ แล้วกลับไปขายขึ้นราคาในท้องตลาด ทำให้ราษฎรที่เคยซื้อขายผักบุ้งเดือดร้อน จึงโปรดฯให้ลงโทษนายสังและเร่งคืนเงินแก่ราษฎร

การปรับปรนขนบให้เข้ากับยุคสมัยที่พบในการแสดงละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต สามารถจำแนกได้ดังนี้

๒.๑ ด้านเนื้อหา

หากพิจารณาถึงสระที่นางกินรีทั้งเจ็ดลงไปเล่น พบว่า ในฉบับบทละครครั้งกรุงเก่าไม่ได้ระบุว่าสระนั้นอยู่ที่ใด โดยกล่าวเพียงว่าไปเล่นน้ำที่สระ ส่วนฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๘ ระบุว่าทั้งเจ็ดนางบินไป “ครั้นถึงซึ่งสระโบกขรณี” หรือสระบัว ก็ถอดปีกหางลงเล่น ซึ่งสระที่กล่าวถึงทั้งสองฉบับนี้ คงเป็นสระที่อยู่ในป่าหิมพานต์ เนื่องจากอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกับเขาไกรลาสอันเป็นที่อยู่ของเหล่ากินรี

ส่วนในฉบับ พ.ศ. ๒๕๖๓ นี้ ระบุชัดเจนว่าทั้งเจ็ดนางขออนุญาตไปเล่นน้ำที่ “สระอโนดาต” ทั้งนี้ สระอโนดาตเป็นหนึ่งในเจ็ดสระใหญ่ที่อยู่บริเวณเชิงเขาไกรลาส[๓] การระบุสถานที่เล่นน้ำอย่างชัดเจนนี้สะท้อนถึงความพยายามของผู้ประพันธ์ที่จะให้ข้อมูลสมจริงตามท้องเรื่อง

นอกจากนี้ การปรับปรนด้านเนื้อหาส่วนใหญ่จะพบในบทเจรจาติดตลก ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้แสดงได้ด้นสด และที่เขียนไว้ในตัวบทละคร ทั้งนี้ มุกตลกที่ผู้แสดงด้นสดมักนำมาจากเรื่องส่วนตัวของผู้แสดงร่วม และข่าวดังที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น ตัวอย่าง เช่น นักแสดงที่เล่นเป็นพระมารดาพูดกระเช้านักแสดงระบำกินราที่ขายน้ำพริก แล้วช่วยประชาสัมพันธ์น้ำพริกให้แก่ผู้ชม พูดกระเช้านักแสดงกินราอีกคนหนึ่งที่ชอบเที่ยวป่าแล้วลงรูปในเฟซบุ๊ก โดยโยงกับข่าวไฟไหม้ป่าที่กำลังเกิดขึ้น รวมถึงยังอ้างเรื่องราวจากข่าวที่มีคู่ชายหญิงไปประกอบกิจกรรมทางเพศกลางที่สาธารณะในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง เมื่อท้าวทุมราชชวนไปเที่ยวป่า

๒.๒ ด้านภาษา

บทเจรจาติดตลกที่เขียนกำหนดไว้ในบทละคร พบว่ามักจะเป็นการใช้คำภาษาต่างประเทศและคำสแลง เช่น ทัวร์ โปรแกรม จัมโบ้เจ็ท ซูชิ ลั้ลลา

---

[๓] สระน้ำใหญ่ (มหาสระ) ทั้งเจ็ดในป่าหิมพานต์ประกอบด้วย อโนดาต กัณณมุณฑะ รถการะ ฉัททันตะ กุณาละ มันทากินี และสีหปปาตะ ทั้งนี้ สระที่เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้อ่านวรรณคดีไทยคือ สระอโนดาต ซึ่งตั้งอยู่กลางหุบเขาที่แวดล้อมด้วยภูเขาทั้งห้าได้แก่ สุทัสสนะ จิตระ กาฬะ คันธมาทน์ และไกรลาส

การใช้ภาษาและข้อมูลที่ปรับปรนให้ร่วมสมัยยังพบในบทร้องคำกลอน ตัวอย่างเช่น บทร้องที่ท้าวทุมราชชวนนางเทพกินรีไปเที่ยวป่า ท้าวทุมราชได้อ้างเหตุผลว่าเพื่อ “เปลี่ยนมุมมองสองเราเนาสัมพันธ์ เพิ่มสุขสันต์ไมตรีที่ยืนยง” (Fine Arts Department, 2020, p. 1) ทั้งนี้ คำว่า เปลี่ยนมุมมอง เป็นภาษาร่วมสมัย และแม้วัตถุประสงค์ในการไปเที่ยวป่านี้จะไปเพื่อความเพลิดเพลินสำราญใจเหมือนที่บทละครรำในอดีตมักจะบอกไว้ แต่ในบทละครนอกฉบับนี้ยังมีนัยว่าตัวละครไปเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ ตลอดจนกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคู่สามีภรรยาให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในนาฏยวรรณคดีโบราณ หรือบทร้องในบทลงสรงทรงเครื่องกล่าวถึงนางเทพกินรีว่าใช้ “น้ำหอมแพงแห่งเมืองปารีส นางก็ฉีดชโลมไล้ให้ชายหวน” (Fine Arts Department, 2020, p. 1) แทนสุคนธา น้ำดอกไม้เทศ หรือลูบไล้กายด้วยขมิ้นกระแจะจันทน์ตามขนบบทลงสรงทรงเครื่องของตัวละครในบทละครรำโบราณ

๒.๓ ด้านเครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายตัวละครในการแสดงครั้งนี้ออกแบบโดยคมสัณฐ หัวเมืองลาด คมสัณฐได้ปรับเปลี่ยนผ้านุ่งนางกินรีทั้งเจ็ดให้สวมใส่เพื่อนักแสดงชายรำและแสดงท่าทางได้สะดวกสบายคล่องตัวขึ้น เพราะนักแสดงบางท่านมีรูปร่างใหญ่ แต่เดิมเมื่อครั้งกรมศิลปากรจัดแสดงละครนอกเรื่องมโนห์รา ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ตัวละครนางกินรีทั้งหลายจะนุ่งผ้ายกพับจีบหน้านางและมีชายพกสองข้างคลี่แผ่พร้อมมีรัดสะเอวคาดทับ (ดูภาพที่ ๑๓) การนุ่งผ้าเช่นนี้ใช้มาตลอดจนปัจจุบัน ส่วนการแสดงละครนอกครั้งนี้ยังคงนุ่งผ้าลักษณะเดิม แต่ได้เปลี่ยนเป็นผ้านุ่งสำเร็จและใช้ผ้าอัดพลีทแทรกสองข้างจีบหน้านางเพื่อให้นักแสดงเคลื่อนไหวท่าทางได้สะดวก (ดูภาพที่ ๑๒)

ภาพที่ ๑๒ และ ๑๓ ภาพเปรียบเทียบการนุ่งผ้าของนางมโนห์ราในละครนอก ตอนลาสรงลงสระอโนดาต (ภาพที่ ๑๒) กับการนุ่งผ้าของนางมโนห์ราในละครนอก กรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ (ภาพที่ ๑๓)

ที่มา: Music and Drama, Office of the Fine Arts, Department (2020).

บทสรุป

การสร้างสรรค์ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนลาสรงลงสระอโนดาต ของกรมศิลปากรในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ นับเป็นการต่อยอดให้การแสดงละครเรื่องมโนห์รา ของกรมศิลปากร โดยจัดให้มีการแสดงตอนใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นจากฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๘ แม้เนื้อหาตอนที่เลือกมาแสดงในครั้งนี้น่าจะเคยมีการแสดงในอดีตกาลสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานจากบทละครฉบับกรุงเก่าที่ตกทอดมา ส่วนการนำเรื่องมโนห์รา มาเสนอในรูปแบบละครนอกก็มิใช่สิ่งแปลกใหม่ เนื่องจากในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องมโนห์ราก็ถูกจัดแสดงในรูปแบบละครนอกอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ผู้ชมปัจจุบันอาจคุ้นชินกับการแสดงละครเรื่องนี้ในรูปแบบโนราชาตรีอย่างการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ของไทย หรือละครชาตรีเข้าเครื่องที่กรมศิลปากรจัดแสดงมากว่า ๖๐ ปี นอกจากนี้ เนื้อหาวรรณกรรมเรื่องหนึ่งก็สามารถนำมาจัดแสดงได้หลายรูปแบบอยู่เสมอในประวัติการละครและการแสดงไทย เช่น เรื่องรามเกียรติ์ สามารถนำมาจัดแสดงในรูปแบบโขน ละครใน ละครดึกดำบรรพ์ หนังใหญ่ หุ่น เป็นต้น

ถึงแม้ละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนใหม่นี้จะเป็นละครนอกแบบหลวงที่ยังคงกระบวนท่ารำและการแทรกระบำงดงาม แต่ก็รักษาแก่นของละครนอกในแง่อารมณ์ขันไว้ อันนับว่าเป็นการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้ธำรงไว้ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงรายละเอียดเล็กน้อย ได้แก่ ข้อมูล ภาษา และเครื่องแต่งกาย กล่าวได้ว่าเป็นเพียงการปรับปรนให้เข้ากับยุคสมัย ซึ่งแบบแผนของขนบละครนอกเปิดช่องให้ทำได้ การปรับปรนนี้จึงเป็นหนทางแห่งการพัฒนาละครนอกทางหนึ่ง เพื่อให้รูปแบบการแสดงละครเช่นนี้ยังคงอยู่และสื่อสารกับผู้ชมในยุคปัจจุบันได้ ดังจะเห็นได้จากยอดผู้ชมนับหมื่นครั้งภายในเวลาหนึ่งปี และคำชื่นชมของผู้ชมใน YouTube ว่าละครนอกเรื่องนี้สนุกสนาน ส่วนละครนอกเรื่องมโนห์รา ตอนใหม่นี้จะได้รับความนิยมถูกนำมาผลิตซ้ำอีกหรือไม่เป็นเรื่องที่จะต้องพิสูจน์ต่อไปในอนาคต

Reference

"Ha Thotsawat 'Manora Banle' Tamnan Laokhan "banle Sakun Mai' nai Ratchakan thi Kao." (Five Decades of the 'Manora Ballet', the Legend of a New Form of Ballet in the Reign of King Rama IX). (2018). *Matichon Online*. Retrieved from https://www.matichon.co.th/lifestyle/news_1173130.

Aeusriwongse, N. (1984). *Pakkai lae bairuea ruam khwamriang wa duai wannakam lae prawattisat ton rattanakosin*. [Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok]. Bangkok: Amarin Printing.

Damrongrachanuphap, H.R.H. Prince. (2003). *Lakhon fonram, prachum rueang lakhon fonram kap rabam ram ten, tamra fonram, tamnan lakhon Inao, tamnan lakhon duekdamban*. [Dance dramas: a collection of dance dramas and dances; a manual on dance; the history of *Inao*, and *duekdamban*]. Bangkok: Matichon.

Fine Arts Department. (1955). *Suchibat lakhon rueang Manora*. [The programme of *Manora*]. Bangkok: Phra Chan.

Fine Arts Department. (1965). *Bot lakhon krang krungkao rueang Manora lae Sangthong*. [The Ayutthaya Plays of *Manora* and *Sangthong*]. Bangkok: Khlang Witthaya.

Fine Arts Department. (1984). *Bot lakhon rueang Manora*. [The Play of Manora]. In *Bot lakhon khong krom sinlapakorn*. [The Scripts of the Fine Arts Department (p. 141-172)]. Memorial of the Cremation of Chamchoi Duriyaphan, the Police Department Crematorium, Tritotsathep Temple, Bangkok.

Fine Arts Department. (2020). *Bot lakhon rueang Manora ton la song long sa Anodat*. [The Play of *Manora*, the Episode of Asking for Permission to Bathing at the Anodat Pond]. (Unpublished Manuscript).

Huamueangrat, K. (2020, May 28). Telephone Interview.

Lakhon nok rueang Manora ton la song long sa Anodat. [The *Lakhon Nok* Production of *Manora*, the Episode of Asking for Permission to Bathing at the Anodat Pond]. (Video). (2020). Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=8PWvC_S3tPQ.

Music and Drama, Office of the. Fine Arts Department. (2020). *Lakhon nok Manora ton la song long sa Anodat – Sangkhit Sala (22 Kor. Por.)* [The Play of *Manora*, the Episode of Asking for Permission to Bathing at the Anodat Pond – The Pavilion of Music]. (Photographs). Retrieved from https://m.facebook.com/media/set/?set=a.2785486924900617&s=15.

Nang Sib Song. (2020). Retrieved from https://www.facebook.com/NangSibSongOfficial.

Phurahong, W. (1977). *Sudhana and Manora: A Comparative Study on the Origin and Relations of Various Versions*. (M.A. Thesis). Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand.

Tantranon, B. (2019). *Nattalila Manora buchayan*. [The Dance Style of *Manora Buchayan*]. Bangkok: Indie Printing.

Vingvorn, S. (2015). Bot lakhon nok baep luang: kan phinit tuabot su krabuan kan sadaeng. [The Royal *Lakhon Nok* Script: A Consideration of Texts to Performances]. In Tailanga, S. and Chuenkha, R. (eds.). *Nattaya Wannakhadi Samoson*. [A Collection of Dramatic Literature (p. 91-124)]. Bangkok: Department of Literature and the Research Committee, Faculty of Humanities, Kasetsiri University.

Wongthet, S. (2008). *Rong ram tham phleng dontri lae nattasin chao sayam*. [Singing, Dancing, Making Song: Music and Dance of the Siamese People]. 2nd edition. Bangkok: Knowledge Dissemination to Public Fund.

Wongthet, S. (2020). Khon, lakhon, likay, molam, phleng lukthung ma chak nai?. [Where do *Khon*, *Lakhon*, *Likay*, *Molam* and *Phleng Lukthung* Come from?]. Bangkok: Natahaek Publication.